

ІСТОРІЯ

УДК 330.82:329

О.В. Богданов

Донецький державний університет управління, Україна

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЛІБЕРАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ЯК ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

У статті розглянуто явище українського лібералізму, висвітлено участь українських партій ліберального спрямування в діяльності російської Державної Думи, схарактеризовано значущість парламентської діяльності у розбудові українського громадянського суспільства.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день лібералізм є однією з провідних ідеологій у світі. Концепції особистої свободи, свободи слова, загальних прав людини, релігійної терпимості, недоторканності особистого життя, приватної власності, вільного ринку, правової держави, обмежень на державну владу, верховної влади народу, самовизначення нації, освіченої і розумної державної політики набули найширшого розповсюдження. До ліберально-демократичних політичних систем належать Фінляндія, Іспанія, Канада, Уругвай та інші країни. Ідеї лібералізму в Україні відомі з часів діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, поміркована частина якого виступала за поступовість національних та соціальних перетворень. Ідеї лібералізму сьогодні популярні серед значної частини українського суспільства і реалізовані в діяльності кількох політичних партій (ЛПУ, ХЛПУ, «Україна майбутнього» тощо).

Громадсько-суспільний рух в Україні ХІХ – початку ХХ ст. висвітлений у значній кількості наукових праць [1-3], але саме парламентська діяльність політичних партій ліберального спрямування потребує додаткового дослідження.

Мета даної статті – розглянути сутність явища українського лібералізму, з'ясувати хронологію парламентської діяльності українських партій, визначити значущість такої діяльності в розвитку сучасного українського парламентаризму.

Поширення ліберальних ідей в Україні не було таким масовим, як у країнах Західної Європи ХІХ ст. через обмеження прав і свобод, придушення національного життя в Російській імперії. Спроби реалізації ідей лібералізму кінця ХІХ – початку ХХ ст. – намагання М. Драгоманова поєднати західні ліберальні ідеї з соціальною та національною ідеями в українському середовищі і науково-культурна діяльність представників російської ліберальної течії в Україні.

Принципові положення українського лібералізму:

- 1) існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи (М. Драгоманов);
- 2) політична свобода – це сукупність конституційно закріплених прав громадян;
- 3) ціннісна домінанта у співвідношенні «людина – суспільство – держава» є «людина, незалежно від соціального статусу конкретної особистості»;
- 4) центральна категорія в системі політико-економічних категорій – приватна власність на засоби виробництва (М. Туган-Барановський);

5) визнання верховенства права в суспільному житті, взаємозалежності права та свободи, необхідності поєднання соціальної та правової ідей (Б. Кістяківський);

6) пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними, необхідність раціонального влаштування суспільного життя; децентралізація держави як засіб обмеження державної влади та надання гарантій існуванню місцевого самоврядування (М. Драгоманов);

7) популяризація етичних засад політичної діяльності, пов'язаності політики та моралі.

Носіями ліберальних ідей в Україні були Українська демократична партія (заснована 1904 р.) та Українська радикальна партія (заснована в березні 1905 р.), які восени 1905 року об'єдналися в Українську демократичну радикальну партію під керівництвом І. Шрага, Є. Тимченка, Є. Чикаленка на правах автономії партійних груп. На об'єднавчому з'їзді було складено докладний план дій на виборах і на захист української мови. Зокрема, було передбачено провести загальноукраїнську конференцію всіх партій для заснування культурницьких товариств і кафедр української мови, літератури, історії в Київському, Одеському, Харківському університетах.

Таким чином, УДРП перетворилася на всеукраїнську партію, яка об'єднала всі національно свідомі поступові (*О.Б. – прогресивні*) елементи. Треба відзначити, що членами УДРП були деякі члени конституційно-демократичної партії, а Катеринославська і Полтавська організації цієї партії уклали з УДРП союз на основі «принципу федерації і вимог автономії України» [4, с. 42]. Таке об'єднання мало позитивний результат, воно допомогло українцям провести до російського парламенту своїх кандидатів.

Вибори до першої Державної Думи Російської імперії (діяла 27 квітня – 8 липня 1906 року) бойкотували всі соціалістичні партії, у тому числі Українська соціал-демократична робоча партія, Українська соціал-демократична спілка, Українська народна партія, Українська партія соціалістів-революціонерів. Єдина партія, яка висувала своїх кандидатів, була УДРП.

Загалом вибори проводились в Україні під гаслами загальноросійських партій, і лише по містах. Загальні результати виборів були такими: 8 українських губерній надіслали до Думи 95 осіб, з них 63 українці, 22 росіянина або зросійщених, 5 поляків, 4 євреї, 1 німець-колоніст [5, с. 13]. Переважну масу послів до Думи склали селяни (40 осіб), були робітники (8 осіб) та інтелігенти. Треба зазначити, що жодних українських національних політичних програм не висувалося.

Досить активна участь українських селян у виборах спонукала УДРП організувати свій парламентський клуб «Українська думська громада», до якого увійшло 44 особи, його очолили І. Шраг, В. Шемет, В. Біляшівський. Серед учасників клубу були представники загальноросійських прогресивних партій і політично свідомі селяни.

Газета «Громадська думка» відзначала цю подію таким чином: «Програма УДРП й може бути тією основою, на якій збудується така парламентська партія, бо програма та, охоплюючи широко інтереси трудящих людей, разом демократична і національна, тому може дібрати під своїм прапором усі щиро демократичні українські елементи, а разом з тим привабити й тих, хто досі виступав під чужими прапорами» [6, с. 2]. Основний здобуток усієї української фракції полягає у складанні Декларації про автономію України (запровадження національно-територіальної автономії України, федеративного устрою Росії, скликання українського сейму з законодавчими функціями, обраного на основі загального виборчого права). Згадану Декларацію планувалося внести на розгляд першої Думи від імені української фракції.

Петербурзький український клуб на допомогу парламентській групі організував публічні засідання з обговорення думської політики. На цих засіданнях опонентами для представників УДРП були представники УСДРП, які намагалися «прояснити класове самопізнання» послів-селян і організувати серед них власну «трудова група».

Після розпуску першої Думи за царським указом жодних масових акцій протесту серед українського селянства і робітництва не відбулося, оскільки переважна частина селянства і робітництва на той час вже орієнтувалася на ліві сили, а значна частина земської інтелігенції розуміла однакову загрозу революційного руху народних мас і реваншу правих політичних сил. Після підписання Виборзької відозви з демократичними і опозиційними вимогами 47 представників України були позбавлені громадянських прав перед виборами до другої Думи і не мали можливості продовжити свою парламентську діяльність.

Вибори до другої Державної Думи (діяла 20 лютого – 3 червня 1907 року) українці вже не бойкотували, тому розпочалася активна агітація і передвиборча боротьба серед українських партій. Так, УДРП на своєму з'їзді ухвалила передвиборчу платформу на політичних та економічних засадах своєї програми й декларувала наміри входити в політичні блоки з усіма партіями не правіше, ніж конституційні демократи.

Від 8 українських губерній було обрано 103 депутати (47 представляли праві політичні партії), 8 безпартійних, 47 представників опозиції. Представництво правих депутатів забезпечили Волинська, Херсонська, Бессарабська губернії. Представництво лівих депутатів забезпечили Чернігівська, Катеринославська, Харківська губернії. З 15 депутатів Київської губернії 14 осіб були від лівих політичних сил. Незважаючи на урядові передвиборчі репресії (арешти можливих кандидатур, заборона на збори опозиційних партій і на передвиборчу агітацію), які мали систематичний характер.

УДРП сама здобула два місця від міста Полтава, а в інших містах увійшла до блоків всіх прогресивних партій. І одразу після виборів представники парламентської групи від УДРП створили «Українську Парламентську Громаду», яку очолили Гриневич, Довгополов, Хвіст. Пізніше з цього клубу виокремилася «Українська Трудова Громада» народно-соціалістичної орієнтації.

Але в цілому українська парламентська фракція в Державній Думі не провела жодного закону, корисного саме для України. Це можна пояснити тим, що, по-перше, як самостійна ця фракція почала існувати лише за кілька днів до розпуску другої Думи, по-друге, у фракції були відсутні професіональні громадські діячі парламентського типу, по-третє, фракція була неоднорідна за політичними уподобаннями. Наприклад, представники УСДП та УСДС увійшли до складу загальноросійської соціал-демократичної фракції. Значно більших здобутків досягла парламентська українська група в агітації серед виборців та оголошенні з парламентської трибуни потреб української емансипації.

Після політичного перевороту П. Столипіна 3 червня 1907 року було введено зміни до законодавства про вибори, а саме підвищено майновий ценз, що призвело до обмеження кола осіб, які мали громадянські права.

Якщо на попередні вибори УДРП йшла з офіційно декларованими лозунгами, то про початок виборчої кампанії до третьої Державної Думи (1 листопада 1907 року – 30 серпня 1912 року) було подано стисле повідомлення про те, що УДРП проводить власного кандидата в тих випадках, коли це можливо або на протигагу непрогресивному з точки зору УДРП кандидату, а в інших ситуаціях вступає в передвиборчі блоки з усіма опозиційними партіями не правіше, ніж конституційні демократи. Завдяки тому, що виборчий закон від 3 червня надав вирішального значення на губернських виборчих зібраннях представникам великого капіталу, а самі українські прогресивні партії були слабкі і неорганізовані, вибори до третьої Думи не дали українцям нічого. Представниками до думи від України обрали здебільшого несвідомих і нецікавих з національного боку людей.

З виборами до четвертої Державної Думи (1912 – 1917) пов'язана діяльність Товариства українських поступовців, яке виникло на потребу дати відсіч об'єднаним зусиллям російських партій правого спрямування і польських шовіністів звести нанівець боротьбу УДРП за розвиток українського шкільництва.

Так, наприклад, С. Щеголев наголошував на тому, що «украинский язык малопригоден для создания родной малороссийской областной литературы... южнорусская народ-

ная школа не нуждается в малорусских учениках и преподавании; ученики же и книги для неї на языке украинском не только бесполезны, но и вредны... национализации народных училищ вредны...» [7, с. 154-155]. Польські автори стверджували, що українські землі – це історичне поле їхньої національної експансії.

Така національна експансія і урядові репресії спричинили внутрішню кризу в УДРП. Місцеві громади УДРП перестали платити внески до центрального апарату і витрачали їх на численні місцеві потреби, перестали делегувати своїх представників на партійні з'їзди і почали активну легальну культурно-просвітницьку діяльність. Слабкість політичного керівництва й усвідомлення неможливості самостійно делегувати своїх представників до Державної Думи призвели до неофіційного переходу в конституційно-демократичну партію проф. Лучицького, М. Василенка, В. Леонтовича, І. Шрага.

Під час роботи другої Думи на останньому з'їзді УДРП відбувся розкол партії на демократів і народних соціалістів, а після виборів до третьої Думи УДРП перестала існувати.

У 1908 році ініціативна група вирішила відновити діяльність давньої Всеукраїнської Безпартійної Загальної Демократичної Організації (1897 – 1904), яка була попередницею УДП і УДРП. Таку організацію назвали «Товариство Українських Поступовців» (ТУП). Це було громадське об'єднання на засадах автономії, конституціоналізму, парламентаризму. Діяльність ТУП передбачала організовану підтримку українських товариств і видань, які відповідали задекларованим принципам, здобуття прихильників серед думських і земських діячів, ознайомлення російського суспільства із завданнями українського руху. Серед діячів ТУП були Винниченко, Петлюра, Грушевський, Матушевський, Чикаленко та інші. Представники ТУП брали участь у роботі конференцій конституційно-демократичної партії та «Трудової групи».

У 1912 р. на з'їзді представників громад ТУП було вироблено програму вимог до українських кандидатів до четвертої Державної Думи: українізація народного шкільництва; введення у середній і вищій школах в Україні української мови, літератури, історії як обов'язкових предметів; допущення української мови у церкві, суді, по всіх українських установах в Україні; скасування мита на закордонні книжки. ТУП закликав усіх громадян брати активну участь у виборах спільно з поступовими партіями усіх народностей.

У четвертій Державній Думі були представлені по 150 депутатів від правих і лівих політичних партій, 130 представників правої ліберальної партії «Союз 17-го октября» і ліберально-демократичної партії «Трудовая группа». Українці були представлені у дуже обмеженій кількості. На початку роботи думи вони здійснили спробу заснувати парламентську українську фракцію «Українські прогресисти» і запропонували її програму: автономія України і федеративна Росія; уведення української мови в судочинство, школу, установи, суд та інше; відміна акту 3 червня 1907 року; демократичні свободи; відміна обов'язковості в аграрній реформі щодо хуторів та відрубів [8]. На жаль, крім цієї декларації, фракція нічим більше себе не виявила.

Висновки

Тема участі українських партій в парламентському процесі потребує більш глибокого дослідження для з'ясування причин і наслідків не використаних можливостей для розгортання українського суспільно-політичного руху та зміцнення українських політичних партій між двома російськими революціями 1905 і 1917 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програмові і довідкові матеріали / [упоряд. В.Ф. Шевченко та ін.]. – К. : Консалтінг, Фенікс, 1993. – 336 с.
2. Голобуцький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – XX століття : [дослідження] / Олексій Голобуцький, Віталій Кулик. – К. : Смолоскип, 1996. – 124 с.

3. Ветров Р.І. Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900 –1925) / Р.І. Ветров, С.П. Донченко. – Дніпродзержинськ : Поліграфіст, 2001. – 245 с.
4. Старинець О. Виникнення організацій конституційно-демократичної партії і партії народної свободи в Україні (жовтень 1905 – лютий 1906 рр.) / О. Старинець // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 39-42.
5. Дорошенко Д. Україна в 1906 році / Дмитро Дорошенко // Україна. – 1907. – Т. 1, № 2. – С. 13.
6. В справі заснування української парламентської групи // Громадська думка. – 1906. – 9 липня. – С. 2.
7. Щеголев С. Современное украинство. Его происхождение, рост и задачи / Щеголев С.– К., 1913. – С. 154-155.
8. ЦДА України, ф. 294, оп. 16, спр. 2803, арк. 2-6.

О.В. Богданов

Участие украинских либеральных партий в деятельности Государственной Думы как начало украинского парламентаризма

В статье рассмотрено явление украинского либерализма, выделено участие украинских партий либерального направления в деятельности российской Государственной Думы, охарактеризовано значение парламентской деятельности в построении украинского гражданского общества.

O.V. Bogdanov

Participation of Ukrainian Parties of Liberal Direction in Activities of the Russian State Duma as a source of Ukrainian Parliamentarism

In the article the phenomenon of the Ukrainian liberalism is discussed, the participation of Ukrainian parties of liberal direction in activities of the Russian State Duma is shown, significance of parliamentary activities in development of Ukrainian civil society is described.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2011.